

Гудзь С.О., аспірант

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ

НОМІНАЦІЇ ГРОШОВИХ ОДИНИЦЬ ТЮРКСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У статті розглядається походження номінацій грошових одиниць, запозичених з тюркських мов в російську та інші східнослов'янські мови. Здійснено аналіз іношомовних джерел і зроблено спробу відновити первісний мову-джерело номінації. Розглядаються слова, які зазнали найменших змін і залишилися в російській мові в активному вжитку, а також архаїзми та історизми.

Ключові слова: тюрксько-слов'янські мовні контакти, пам'ятники російської писемності, тюркізми, деньга, деньги, алтын, туман.

Hudz S., graduate student

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

NOMINATIONS OF MONETARY UNITS OF TURKIC ORIGIN IN EAST SLAVIC LANGUAGES

The article discusses the origin of the nominations of monetary units borrowed from the Turkic languages into Russian and other East Slavic languages. The analysis of foreign language sources is carried out and an attempt is made to restore the original source language of the nomination. We consider the words that have undergone the least changes and remained in the Russian language in active use, as well as archaisms and historicism.

Key words: Turkic-Slavic language contacts, monuments of Russian writing, Turkisms, denega, dengi, altyn, tuman.

УДК 811.512:161.2'37

Дочу А.Р., канд. філол. наук, н.с.

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В КРИМСЬКОТАТАРСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядається проблема українсько-тюркських мовних контактів, а саме українські запозичення в кримськотатарській мові. Здійснено аналіз праць попередніх дослідників тюркських мовних контактів. Запозичену лексику проаналізовано за тематичними групами, активністю вживання, типом запозичень, ступенем адаптації. З'ясовано, що українські слова активно адаптувалися до системи мови-реципієнта.

Ключові слова: мовні контакти, запозичення, українські запозичення, тип запозичень, ступінь адаптації запозичень.

© Дочу А.Р., 2020

Проблема мовних контактів завжди перебуває в центрі уваги дослідників, оскільки є свідченням історії формування не тільки кожної конкретної мови, але й контактуючих мов. Серед мовознавців, які вивчали це питання, слід назвати, наприклад, Е. Гаугена, У. Вайнрайха, В. Ю. Розенцвейга, Ю. О. Жлуктенка, С. В. Семчинського, Л. П. Крисіна, О. М. Булики, Л. П. Єфремова, К. Ріль, С. Томасон та ін. Мовні контакти на матеріалі тюркських мов вивчав шведський тюрколог, лінгвіст Л. Йогансон у роботі “Структурні фактори в тюркських мовних контактах” [5]. Проблеми ж українсько-тюркських мовних взаємин приділили увагу А. Кримський [3], О. Гаркавець [1]. Мовні контакти в кримськотатарській мові досліджував А. Меметов у праці “Іншомовні запозичення в кримськотатарській мові” (Ташкент, 1990 р.) [4]. Так, автор зазначає, що “строкате етнічне та мовне середовище, за якого сформувалася кримськотатарська народність, наклало своєрідний відбиток на всі сторони матеріальної і духовної культури кримських татар, у тому числі й на мову” [4, с. 6]. Зокрема, він вказує на те, що “тривалі та інтенсивні контакти кримськотатарської та слов’янських мов не обмежилися взаємодією на різні рівні мов; вони сприяли і розвитку білінгвізму, який в окремі періоди історичного розвитку кримськотатарської та слов’янських мов на території Криму був двобічним, а нині – однобічний, тобто кримськотатарсько-російський” [4, с. 8]. Автор зосередив свою увагу на російських запозиченнях у кримськотатарській мові, питанню ж українських слів не приділено ретельної уваги, незважаючи на прями і тісні контакти, що й визначає **актуальність цієї розвідки**.

Отже, **метою** є дослідження українських запозичень у кримськотатарській мові.

Найдавніші українсько-тюркські контакти розпочалися ще за часів панування гунів (4–5 ст.), хазарів, булгар, печенігів та кипчаків або половців в Північному Причорномор’ї, а згодом активізувалися контакти українців з кримськими татарами.

Українські запозичення в кримськотатарській мові можна умовно поділити на такі періоди:

1. козацька доба (XV – XVIII ст.);
2. час до депортації кримськотатарського населення (XVIII – початок XX ст.);
3. сучасна доба або після депортації і повернення кримських татар у Крим (XX – XXI ст.).

Запозичення можна розподілити за такими тематичними групами:

1. **назви рослин або їх частин:** *qapista* < укр. *капустя* [2 (2, с. 378)]; *qoçan* < укр. *качан* < псл. *ko*
2. *apъ*; не зовсім ясне [2 (2, с. 409)]; *vişne* < укр. *вишня* < псл. *višnja* [2 (1, с. 387)];
3. **назви їжі та продуктів:** *varenikler* < укр. *вареники* < псл. дієслова *variti* [2 (1, с. 332)]; *kürpe* < укр. *крупя* < псл. *krupa* ‘крупно змелене зерно, збіжжя; крихта, кришечка; зернисті опади’ [2 (3, с. 110)]; *borş* < укр. *борщ* [2 (1, с. 236)]
4. **назви одягу або предметів одягу:** *ştan* < укр. *штани*, утворене від псл. *šiti* і означало первісно ‘одяг, зшитий з двох шматків тканини’ [2 (6, с. 472)];
5. **господарська лексика:** *paseka* < укр. *пасіка* < псл. *pasěka*, утворене від дієслова **posěkti* ‘посікти’ як назва місця, де вирубано ліс [2 (4, с. 305)]; *barazna* ‘заглибина в землі, проведена плугом’ < укр. *борозна* < псл. **borzda* [2 (1, с. 232)];

6. **абстрактні поняття:** *çast* < укр. *щастя* < псл. *същєстьє* [2 (6, с. 501)]; *meca* < укр. *межа* < псл. **medjā* ‘середина; границя’ [2 (3, с. 431)];

7. **гроші та податки:** *desâtina* < укр. *десятина* ‘десята частка доходів великого князя в Київській Русі; данина; податок’ < псл. **desętŭ* ‘десятий’ [2 (2, с. 44)]; *grivna* < укр. *гривня* < псл. *grivъna*, похідне від *griva* ‘шия, потилиця’; первісне значення ‘намисто’ доповнилось в окремих мовах значенням ‘грошова одиниця’ внаслідок звичаю робити намисто з монет [2 (1, с. 593)];

8. **етноніми:** *ukrainahlar* < *ukrainali* ‘українець, житель України’ < укр. *Україна* ‘країна, край’ [2 (6, с. 28)] + афікс множини *-lar*; *lehler* < укр. *лях* < псл. **lęxъ* < **lędxъ*, пов’язаний з **lędo* ‘необроблена земля’; первісним значенням **lędxъ* було ‘житель рівнин, відкритих просторів, пустищ’ [2 (3, с. 343–344)] + афікс множини *-ler*;

9. **військова лексика:** *Zaporojye getmani* < *Zaporojye* < укр. *Запоріжжя* < *porig* < псл. **porgъ* [2 (4, с. 522)] + *getmani* < укр. *гетьман* < через посередництво польської середньовісньонімецької [2 (1, с. 502)]; *Seç* < укр. *Січ* ‘організація українського козацтва у XVI–XVIII ст.’; місце розташування цієї організації < похідне утворення від *sіktni*, етимологічно тотожне із [січ] ‘засіка (штучна перешкода зі зрубаних дерев для захисту від нападу ворога)’ [2 (5, с. 258)]; *zaporojyeliler* < укр. *запорожці* < *Zaporojye* < укр. *Запоріжжя* < *porig* < псл. **porgъ* [2 (4, с. 522)] + тюрк. афікс множини *-ler*; *Zaporojye qazaqları* < укр. *запорозькі козаки* < *Zaporojye* < укр. *Запоріжжя* < *porig* < псл. **porgъ* [2 (4, с. 522)] + *qazaq* < кр. *qazaq* ‘вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга’ + тюрк. афікс множини *-lar*;

10. **мови:** *ukrain tili* < укр. *українська мова* < *Україна* ‘країна, край’ [2 (6, с. 28)] + тюрк. *til* ‘мова’;

11. **політичні терміни:** *ğolodomor* < укр. *голодомор*;

12. **терміни на позначення соціального стану:** *holoplar* < укр. *холоп* ‘у Давній Русі – підневільна особа, близька за соціальним становищем до раба; пізніше – двірський слуга, кріпак’ < псл. *holpъ*; переконливої етимології немає [2 (6, с. 196)] + тюрк. афікс множини *-lar*;

13. **назви органів державної влади:** *Yuqarı Rada* < укр. *Верховна Рада* < кр. *yuqarı* ‘верховний’ + *Rada* < укр. *рада* < середньовісньонімецької;

14. **назви на позначення живих істот:** *tavke* ‘дівчина’ < укр. *мавка* ‘лісова русалка, казка, лісова істота’ [2 (3, с. 349)]; *maruške* ‘дівчина, слов’янка’ < укр. *Маруся* < гр. [2 (3, с. 396)].

Отже, найбільше назв припадає на тематичну групу “військова лексика”. Це пояснюємо активними контактами кримських татар з козаками під час визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького і спільною участю у військових походах. Звідси й значна кількість термінів, що стосуються доби козащини.

Деякі лексеми, як-от, *qapista*, *qoçan*, *vişne* можна віднести взагалі до східнослов’янізмів, оскільки їх приналежність лише до української або російської мови, на нашу думку, важко встановити.

Більшість лексем можна віднести до історизмів або загальноновживаної лексики. Історизми свідчать про прямі давні контакти кримських татар та запорозьких козаків, участь у спільних походах. Серед **історизмів** назвемо, наприклад, такі: *holoplar* ‘холопи’, *Zaporojye qazaqları* ‘запорозькі козаки’, *zaporojyeliler* ‘запорожці’, *Zaporojye getmani*

‘запорозький гетьман’, *Seç* ‘Січ’, *desâtina* ‘десятина’. Але виділено й **загальноживану лексику**, яку складають повністю адаптовані до системи мови-реципієнта слова: *varenikler* ‘вареники’, *kürpe* ‘крупя’, *ştan* ‘штани’, *paseka* ‘пасіка’, *barazna* ‘борозна’, *çast* ‘щастя’, *meca* ‘межа’, *grivna* ‘гривня’, *ukrainalılar* ‘українці’, *ukrain tili* ‘українська мова’.

За типом запозичення можна виокремити:

1) гібридні назви

Утворювалися за допомогою

а) власне української основи + тюркських афіксів, найчастіше *-ler*, *-lar*: *varenikler* < укр. *вареники* < псл. дієслова *variti* [2 (1, с. 332)] + тюрк. афікса *-ler*; *ukrainalılar* < *ukrainalı* ‘українець, житель України’ < укр. *Україна* ‘країна, край’ [2 (6, с. 28)] + афікс множини *-lar*; *lehler* < укр. *лях* < псл. *lěxъ < *lědxъ, пов’язаний з *lědo ‘необроблена земля’; первісним значенням *lědxъ було ‘житель рівнин, відкритих просторів, пустиць’ [2 (3, с. 343–344)] + афікс множини *-ler*; *holoplar* < укр. холоп ‘у Давній Русі – підневільна особа, близька за соціальним становищем до раба; пізніше – двірський слуга, кріпак’ < псл. *xolpъ*; переконливої етимології немає [2 (6, с. 196)] + тюрк. афікс множини *-lar*;

б) української та кримськотатарської основ: *Yuqarı Rada* < укр. *Верховна Рада* < кртал. *yuqarı* ‘верховний’ + *Rada* < укр. *rada* < середньовісньонімецької; *Zaporojje getmanı* < *Zaporojje* < укр. *Запоріжжя* < *porig* < псл. *porgъ [2 (4, с. 522)] + *getmanı* < укр. *гетьман* < через посередництво польської з середньовісньонімецької [2 (1, с. 502)]; *Zaporojje qazaqları* < укр. *запорозькі козаки* < *Zaporojje* < укр. *Запоріжжя* < *porig* < псл. *porgъ [2 (4, с. 522)] + *qazaq* < кртал. ‘вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга’ + тюрк. афікс множини *-lar*;

2) **власне запозичення**. Наприклад: *mavke* ‘дівчина’ < укр. *мавка* ‘лісова русалка, казкава лісова істота’ [2 (3, с. 349)]; *qapista* < укр. *капустя* [2 (2, с. 378)]; *qoçan* < укр. *качан* < псл. *ko*

anъ; не зовсім ясне [2 (2, с. 409)];

3) **кальки**. Наприклад: *Yuqarı Şura* ‘Верховна Рада’.

За ступенем адаптації можна виокремити **повністю та частково адаптовані назви**.

Частково адаптовані назви пристосувалися лише частково за окремими ознаками (морфологічними, лексичними, фонетичними, графічними). Наприклад: *Zaporojje getmanı* ‘запорозький гетьман’, *Yuqarı Rada* ‘Верховна Рада’, *Seç* ‘Січ’, *desâtina* ‘десятина’, *varenikler* ‘вареники’, адже позначають українські реалії. Повністю адаптовані назви утворюють більшість. Вони пристосувалися за своїми фонетичними (наголос в асимільованих словах падає на другий склад: *mavké*, *qapistá*), графічними (запозичені слова адаптувалися за своїм написанням, з’явилися характерні діакритичні знаки: *qoçan*, *kürpe*, *ştan*), морфологічними ознаками до системи мови-реципієнта (наприклад, множина утворюється за допомогою афіксів *-ler*, *-lar*: *lehler*). Свідченням активної лексичної адаптації українізмів до системи мови-реципієнта є такі семантичні зміни, як поява синонімів (запозиченої і питомої назв), розмежування, розширення або звуження їх значень. Так, запозичення *kürpe* вступає в синонімічні відношення з кртал. словом *yarma* ‘крупя, сечка’. Різняться ці слова тим, що запозичена лексема вживається взагалі на позначення ‘крупя’, а кримськотатарська – на позначення як ‘крупя’, так і ‘січки’. Українське запозичення *paseka* є синонімом питомого словом *balqurtlıq*, але більш вживаним є останнє, адже кримські татари займалися бджільництвом здавна, тому в мові є власні

поняття. Синонімами є запозичена лексема *çast* та питома *baht*, які мають одне значення ‘щастя’ та однаково часто вживаються. Питоме *sñir* та запозичене *meca* є синонімами й вживаються у значенні ‘межа’, але мають ще додаткові значення: перше – окрім ‘межі’ ще вживається у своєму основному значенні ‘державний кордон’, а друге – позначає ‘вузьку смугу необробленої землі між сільськогосподарськими наділами’. Обидві лексеми на позначення ‘дівчини’ – питома *qız* та запозичена *mavke* є також синонімічними, але більш поширеною лексемою є перша. Як бачимо, в мові-реципієнті запозичена лексема *mavke* стала узагальнюючою, тобто розширила своє значення до ‘дівчини’ загалом, а в мові-джерелі позначає ‘казкову лісову істоту’. Впливом українізмів на лексичний склад кримськотатарської мови є також участь запозичень у процесах словотворення або гібридизації. В англійській мові гібридні назви утворилися шляхом а) присднання до тюркських основ афіксів *-ler*, *-lar*, *-li*: *zaporoyeliler* ‘запорожці’, *vişneli* ‘вишневий’, *çastlı* ‘щасливий’; б) за допомогою присднання основ (питомої та запозиченої): *Yuqarı Rada* ‘Верховна Рада’.

Отже, проведене дослідження свідчить про те, що в кримськотатарській мові присутня достатня кількість українських слів, оскільки тісні контакти кримців та українців не могли не відбитися на лексиці. У кримськотатарській мові більшість слів українського походження активно адаптувалися. На це вказують семантичні зміни в лексиці, участь слів у процесах гібридизації, поява кальок, синонімів. Перспективою подальших досліджень може бути вивчення запозичень із інших мов у кримськотатарській мові, порівняння характеру запозиченої східнослов’янської лексики в кримськотатарській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаркавец А. Н. Тюркские языки на Украине / А.Н. Гаркавец – К., 1988. – 176 с
2. Етимологічний словник української мови : В 7 т. / О. С. Мельничук та ін. – К., 1982–2012. – Т. 1–6.
3. Кримський А. Тюрки, їх мови та літератури // А. Кримський. Твори : В 5 т. – К., 1974. – Т. 4. – 639 с.
4. Меметов А. Иноязычные заимствования в крымскотатарском языке / А. Меметов. – Ташкент: Ташкентский государственный педагогический институт им. Низами, 1990. – 121 с.
5. Johanson L. Structural Factors in Turkic Language Contacts / L. Johanson. – London: Routledge, 2013. – 200 p.

Дочу А.Р., к. филол. наук, н. с.

Институт языковедения им. А. А. Потебни НАН Украины, Киев

ЛЕКСИКА УКРАИНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В КРЫМСКОТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается проблема украинско-тюркских языковых контактов, а именно украинские заимствования в крымскотатарском языке. Осуществлен анализ работ предыдущих исследователей тюркских языковых контактов. Заимствованная лексика проанализирована по тематическим группам, активностью употребления, типом

заимствований, степенью адаптации. Выяснено, что украинские слова активно адаптировались к системе языка-реципиента.

Ключевые слова: языковые контакты, заимствования, украинские заимствования, тип заимствований, степень адаптации заимствований.

Dochu A.R., Ph.D, researcher

O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine, Kyiv

LEXIS OF UKRAINIAN ORIGIN IN THE CRIMEAN TATAR LANGUAGE

The article considers the problem of Ukrainian-Turkic language contacts, namely Ukrainian borrowings in the Crimean Tatar Language. The analysis of the work of previous researchers of Turkic language contacts is carried out. Borrowed lexis is analysed for thematic groups, usage activity, type of borrowing, degree of adaptation. It is found out that Ukrainian words were actively adapted to the system of the recipient language.

Key words: language contacts, borrowings, Ukrainian borrowings, type of borrowing, degree of adaptation of borrowings.

УДК 811.161.3'373

Ковалёва Е.В., канд. филол. наук

Яблонская О.Г., канд. филол. наук

Мозырский гос. пед. ун-т им. И.П. Шамякина, Мозырь, Беларусь

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОМПОНЕНТ В ЭРГОНИМИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЭРГОНИМОВ Г. МОЗЫРЬ (БЕЛАРУСЬ) И Г. КОЛЧЕСТЕР (ВЕЛИКОБРИТАНИЯ))

В статье рассматриваются названия объектов г. Мозырь (Беларусь) и г. Колчестер (Великобритания). Выявляются национально-культурные особенности названий коммерческих объектов данных городов. Определяются апеллятивы, которыми мотивированы данные онимные единицы, которые указывают на услуги, их качество, характер ассортимента; выявляются номенклатурные термины, типичные для данных онимов.

Ключевые слова: оним, ономастическое пространство, эргоним, онимизация, способ номинации, апеллятив.

Онимы разных классов являются неотъемлемым элементом языка города или региона. Развитие социума влияет на появление новых имен собственных, образующих ономастические классы на периферии ономастического пространства. К таким единицам относятся и эргонимы – названия “делового объединения людей, в том числе союза, организации, учреждения, корпорации, предприятия, общества, заведения, кружка” [3, с. 151]. В условиях конкуренции между предприятиями, предлагающими однотипные товары и услуги, важное значение имеет удачно выбранное название для выделения их из общего

© Ковалёва Е.В., Яблонская О.Г., 2020